

RICHARD ŠTAHEL

POJEM KRÍZY V KONCEPCII A. NAESSA¹

Nórsky filozof Arne Naess (1912–2009) zasiahol do rodiaceho sa environmentálneho diskurzu na sklonku svojej akademickej kariéry,² keď v roku 1972 vystúpil na vedeckej konferencii³ v Bukurešti s prejavom,⁴ v ktorom rozlíšil hlbokú a plytkú ekológiu,⁵ preto sa často považuje aj za zakladateľa

-
- ¹ Text vznikol ako čiastkový výsledok vedeckého projektu VEGA č. 1/0460/15 „*Filozofické fundamenty environmentálneho myslenia a jeho etické, politické, právne a spoločenské konzekvencie*“, riešeného na Katedre filozofie FF UKF v Nitre.
- ² Naess v roku 1969 rezignoval na funkciu vedúceho katedry filozofie v Oslo, po tom čo ju zastával 30 rokov, aby sa mohol venovať environmentálnym problémom. Vo viacerých svojich prácach poukazuje na to, že odborníci, zastávajúci pozície v akademických a vládnych inštitúciách, v súkromných rozhovoroch pripúšťajú nevyhnutnosť systémových zmien v prístupe k životnému prostrediu, ale verejne prezentujú omnoho umiernennejšie postoje, teda postoje, ktoré nespochybňujú existujúci ekonomicko-politický systém a v praxi znamenajú skôr zmierňovanie následkov než odstraňovanie príčin devastácie životného prostredia. Zdôvodňujú to tým, že inak by bolo ohrozené ich ďalšie pôsobenie v akademických či vládnych inštitúciách (Arne Naess, *The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects*, *Philosophical Inquiry* 8, Winter 1986, No 1–2, p. 10–31).
- ³ Išlo o 3. World Future Research Conference, ktorá sa konala v dňoch 3.–10. septembra 1972.
- ⁴ Pozri Arne Naess, *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A summary*, *Inquiry* 16, 1973, No 1, p. 95–100.
- ⁵ Naessovo rozlíšenie hlbínnej alebo hlbkej (deep) a povrchovej alebo plytkej (shallow) ekológie takmer okamžite vyvolalo intenzívnu diskusiu, ktorá v environmentálnom myslení pretrváva aj po viac ako štyroch desaťročiach. Sám Naess sa viackrát snažil vyvrátiť nedorozumenia, ktoré z tejto dištinkcie vyplynuli. V kontexte Naessovho myslenia a s prihliadnutím na to, že Naess pochádza z národa moreplavcov, však možno poukázať na to, ako sa pojmy *shallow* a *deep* používajú v námornej terminológii. Pojem *shallow water* označuje plytčinu, resp. pobrežné vody, a pojem *deep water* sa používa aj vo význame otvorené more, resp. oceán. Navigácia v pobrežných vodách sa zameriava na blízky obzor a bezprostredné hrozby (napr. útesov), navigácia na otvorenom mori sa zameriava na ďaleký obzor a po väčšinu dejín bola možná iba podľa hviezd a kompasu, preto si vyžaduje omnoho väčšiu schopnosť abstraktného myslenia a predvídania než navigácia v pobrežných vodách.

či aspoň inšpirátora hlbkej či hlbínnej ekológie. Pôvodne sa venoval epistemológii a analytickej filozofii a tento prístup je zjavný aj v jeho environmentálnom myslení, napr. aj v dôraze na precizovanie pojmov a metódy reflexie a tiež v poukazovaní na epistemický aspekt environmentálnej krízy. Jeho koncepcia však reflektuje nielen ekologické, ale aj sociálne, ekonomické a politické aspekty krízy. V Naessových textoch je tiež možné identifikovať zjavnú snahu o pragmatické riešenie príčin týchto aspektov krízy. Základné tézy svojho konceptu prezentoval už začiatkom 70. rokov, v nasledujúcich rokoch ich postupne spresňoval a doplňoval svoju argumentáciu, až napokon svoju koncepciu rozpracoval v práci *Ekológia, pospolitost' a životný štýl*.⁶

Ochranárska a hlbinná ekológia

V prvom priblížení svojej dištinkcie medzi povrchovou (*shallow*) a hlbinnou (*deep*) ekológiou ich charakterizuje podľa toho, na čo je zameraná ich pozornosť. Povrchová ekológia je: „Boj proti znečisteniu a vyčerpaniu zdrojov“,⁷ resp. ich dôsledkom, ktorého hlavným cieľom je „zdravie a blahobyt ľudí v rozvinutých krajinách“. ⁸ Teda určitým spôsobom ide o hľadanie spôsobov, umožňujúcich zachovanie existujúceho spôsobu života, produkcie a distribúcie, ktorý je však zároveň príčinou devastácie všetkých častí životného prostredia. Zameriava sa na odstraňovanie najzjavnejších negatívnych dôsledkov industrializmu, technokratizmu, ekonomizmu a konzumerizmu, a aj to predovšetkým preto, aby mohol ďalej pokračovať rast populácie, produkcie a spotreby.⁹ Významným rysom povrchovej ekológie je presvedčenie, že environmentálnu krízu je možné prekonať ďalším technologickým rozvojom, teda energeticky efektívnejšími spotrebičmi, účinnejšími zariadeniami na spracovanie odpadu, čistenie exhalátov a odpadových vôd, resp. využívaním obnoviteľných zdrojov energie.¹⁰ Tento postoj Naess považuje za antropocentrický a utilitaristický, vychádzajúci

⁶ Pôvodne vyšla v nórčine v roku 1976, celosvetovo vplyvným sa stala po publikovaní anglického vydania v roku 1989 (Arne Naess, *Ecology, Community and Lifestyle. Outline of an Ecology*. Translated and revised by David Rothenberg, Cambridge and New York: Cambridge University Press 1989).

⁷ A. Naess, *The Shallow and the Deep...*, s. 95.

⁸ *Tamtiež*.

⁹ Jedným z najvýraznejších prejavov tohto postoja je koncepcia trvalo udržateľného rozvoja.

¹⁰ Do tejto kategórie patria aj investície do technológií na odsolovanie morskej vody v oblastiach, kde exploatacia prirodzených zdrojov pitnej vody viedla k poklesu jej zásob alebo ich znečisteniu, a tiež geoinžinierske megaprojekty, snažiace sa nájsť spôsob, ako technologickými opatreniami v atmosfére, oceánoch či dokonca vo vesmíre zabrániť teplotnému kolapsu planéty.

z obrazu človeka v prírode (*man-in-environment image*), teda človeka stojaceho proti prírode, nad prírodou alebo mimo prírody. Hlbinná ekológia naproti tomu tento obraz odmieta a preferuje vnímanie človeka ako súčasti prírody a všetkých vzťahov, ktorých celok tvorí biosféru, teda vzťahový, celostný obraz (*the relational, total-field image*).¹¹ V tomto ponímaní je človek od prírody nielen závislý, ale je aj jej súčasťou. „Filozofickým základom chápania prírody v hlbinej ekológii sa stáva holizmus, filozofia celistvosti, vzájomnej súvzťažnosti.“¹² Cieľom hlbinej ekológie, ktorý Naess zároveň vidí ako spôsob prekonania environmentálnej krízy, je komplexná, resp. hlboká zmena spôsobu života a organizácie ľudskej spoločnosti, jej hodnôt, priorít a imperatívov. Pred antropocentrizmom uprednostňuje biocentrizmus, pred rastom populácie a produkcie ich udržateľnosť, pred centralizáciou moderného priemyslu a štátu decentralizáciu a lokálnu autonómiu v podobe potravinovej a energetickej (hospodárskej) sebestačnosti.¹³ Proti unifikácii, plynúcej z industrializmu, ekonomizmu a konzumerizmu, Naess stavia nevyhnutnosť zachovania rozmanitosti, a to tak biologickej, ako i kultúrnej. Hlbinná ekológia či presnejšie ekosofia, ako Naess navrhuje označovať kombináciu teoretickej (filozofickej) a praktickej, teda na spôsob života aplikovanej múdrosti, sa má napr. „zameriavať nie iba na ‚fakty‘ znečistenia, zdrojov, populácie atď.‘, ale tiež na hodnotové priority“.¹⁴ Práve tie sú totiž podľa Naessa skutočnými zdrojmi krízy. Naess však poukazuje na to, že „ekológovia sa snažia ovplyvňovať politické orgány prevažne prostredníctvom hrozieb, prostredníctvom predpovedí týkajúcich sa znečisťujúcich látok a vyčerpania zdrojov, pretože vedia, že politici akceptujú prinajmenšom určité minimálne normy týkajúce sa zdravia a spravodlivej distribúcie“.¹⁵ V tomto kontexte tak má pojem krízy jednoznačne význam hrozby, ktorej vízia má ovplyvniť politické inštitúcie, resp. orgány, skutočne rozhodujúce o dôležitých aspektoch života spoločnosti. Podľa

11 A. Naess, *The Shallow and the Deep...*, s. 95.

12 Zuzana Palovičová, K niektorým pojmom filozofie deep ecology, in *Ekofilozofické koncepcie*, Bratislava: SAV 1994, s. 11–18: 12.

13 A. Naess, *The Shallow and the Deep...*, s. 98. Skutočný vývoj však v dôsledku globalizácie ide presne opačným smerom. Mnohé lokality, regióny či celé krajiny, ktoré boli ešte v 70. rokoch 20. storočia hospodársky sebastačné, sú dnes závislé od dovozu potravín a neraz už aj pitnej vody a energetických surovín, rovnako ako od zahraničných investícií alebo zahraničných turistov, bez ktorých už nie je možné udržať zamestnanosť a následne ani sociálny zmier v celých štátoch. Naess si však tento vývoj uvedomoval už v jeho počiatkoch, keď poukazoval na to, že „vplyv demokratických inštitúcií v súčasnosti postupne klesá, pretože vplyvné nátlakové skupiny preberajú veľkú časť vplyvu na rozhodovanie“ (Arne Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl. Náčrt ekosofie*, prel. Jiří Hrubý, Tulčík: Abies 1996, s. 131).

14 Naess A. Naess, *The Shallow and the Deep...*, s. 98.

15 *Tamtiež*, s. 99.

Naessa totiž „každé politické rozhodnutie má ekologický dopad“,¹⁶ čo si však tí, čo tieto rozhodnutia prijímajú, málokedy uvedomujú.

Politika a technika

Podstata krízy je podľa Naessa v tom, že: „Kozmopolitná priemyselná civilizácia pohlcuje jednotlivé ekosystémy a ohrozuje životné podmienky budúcich generácií.“¹⁷ Preto „prvýkrát v histórii ľudstva stojíme na križovatke, a to v dôsledku ľahostajnosti, s ktorou sme pristupovali k výrobe vecí aj ľudí ako na bežiacom páse, a teraz sme sa ocitli v úzkych“.¹⁸ Naess teda krízu chápe ako situáciu, v ktorej je nutné rozhodnúť o ďalšom smerovaní,¹⁹ pretože v kríze sa ukazuje neudržateľnosť doterajšieho vývoja. Medzi dôvody vážnosti situácie, ktorá si vyžaduje prijatie zásadných rozhodnutí o zmene doterajšieho spôsobu života, patrí predovšetkým poznanie, že: „Životné prostredie sa zhoršuje exponenciálne, pričom tento vývoj je čiastočne alebo úplne nezvratný. Táto devastácia prebieha v dôsledku dôkladne zabehnutej výroby a spotreby a nezvládnutého populačného rastu.“²⁰ Podľa Naessa „hlbka súčasnej krízy čiastočne súvisí s tým, že sa nám vývoj viac-menej vymkol z rúk: rozvoj sa neustále zrýchľuje, aj keď nikto (skupina, spoločenská trieda, príroda) nerozhodol o ďalšom štádiu, nikto to neplánoval, ani s takým vývojom nesúhlasil“.²¹ Tento postreh je obzvlášť dôležitý, pretože ho možno použiť ako protiargument teórie spontánneho poriadku ako najlepšieho možného spoločenského usporiadania, o ktorú sa opiera neoliberalný koncept, preferujúci princípy voľného trhu bez ohľadu na sociálne a environmentálne dôsledky jeho aplikácie vo všetkých oblastiach života spoločnosti. Aj v tejto súvislosti Naess pripomína: „V ekonomike sa vynakladá obrovská mentálna energia len na vytváranie nových tzv. potrieb a noví zákazníci sú zväzdaní k tomu, aby zvyšovali hmotnú spotrebu. Pokiaľ by to tak nebolo, čoskoro by nás postihli krízy a nezamestnanosť.“²² Naessovo uvažovanie je teda dôsledne komplexné. Vo všetkých svojich

¹⁶ A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 195.

¹⁷ *Tamtiež*, s. 41.

¹⁸ *Tamtiež*.

¹⁹ Metafora križovatky sa v tejto súvislosti objavuje u mnohých autorov. K tomu viac Richard Šťahel, K vymedzeniu pojmu krízy životného prostredia, in *Aktuálne otázky spoločenských a humanitných vied '09: zborník príspevkov z interdisciplinárneho vedeckého kolokvia, Bratislava, 15. októbra 2009*, Bratislava: STU 2010, s. 67–75.

²⁰ A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 42.

²¹ *Tamtiež*, s. 43.

²² *Tamtiež*, s. 44.

textoch poukazuje na súvislosť či dokonca vzájomnú podmienenosť environmentálnych, ekonomických, sociálnych a politických dôsledkov dominujúceho spôsobu života industriálnych spoločností. Jeho reflexia environmentálnej krízy je tak zároveň kritikou spoločnosti a jej organizačných princípov, ktoré prispeli k tomu, že „sme nenápadne pohltení v systéme, ktorý malej časti sveta zaručuje krátkodobý blahobyť, a to vďaka zhubnému narastaniu materiálneho bohatstva“.²³

Naess sa však snaží krízu interpretovať aj ako príležitosť na zásadné zmeny, a to nielen vo vzťahu k životnému prostrediu, ale aj v celkovom obraze sveta a miesta človeka v ňom. „Kríza životných podmienok na Zemi nás možno popostrčí na správnu cestu, ku ktorej prideme vďaka tomu, že sa budeme inak pozeráť na pokrok, efektívnosť a racionálne kroky.“²⁴ Ekologická kríza podľa neho dokonca „môže vyvolať novú renesanciu – nové spoločenské typy spolužitia sprevádzané úplne inak chápanou technikou, ekonomickým rastom (ktorý bude menej škodlivý) a životom omnoho bohatším na zážitky“.²⁵ V kontexte Naessovej koncepcie ekosofie tak pojem ekologickej krízy nezahŕňa len prírodnými vedami identifikovateľné a kvantifikovateľné zmeny ukazovateľov kvality životného prostredia, ale aj aspekty kultúrne, spoločenské a politické. Doslova konštatuje, že „zahŕnúť do ekosofie spoločenské aspekty znamená vychádzať z politickej filozofie“.²⁶ Možno tak konštatovať, že Naessov pojem krízy má aj politicko-filozofický význam. Do určitej miery však možno hovoriť aj o význame politologickom či priamo politickom, pretože Naess od prvého predstavenia svojej koncepcie hovorí nielen o jej teoretických aspektoch, ale chápe ju aj ako praktického sprievodcu spoločenského hnutia (Deep, Long-Range Ecology Movement), ktoré má ochranársky, komunitný, ale aj politický prúd.²⁷ Cieľom hlbinného ekologickeho hnutia má pritom podľa Naessa byť „úplné preorientovanie celej civilizácie“,²⁸ teda nielen parciálne zmeny v niektorom zo systémov priemyselnej civilizácie. V jeho ponímaní totiž nemožno oddeliť vzťahy človeka, resp. ľudstva, k prírode od vzťahov sociálnych, ekonomických, politických či dokonca medzietnických a medzištátnych.²⁹

23 *Tamtiež.*

24 *Tamtiež*, s. 46.

25 *Tamtiež.*

26 *Tamtiež*, s. 62.

27 K Naessovej inšpirácii mierovým hnutím a hnutím za občianske práva a sociálnu spravodlivosť a ich súvislosti s environmentálnym hnutím, ktoré výrazne ovplyvnil práve Naess svojou koncepciou, pozri (Alan Drengson – Bill Devall – Mark A. Schroll, *The Deep Ecology Movement: Origins, Development, an Future Prospect* (Toward a Transpersonal Ecosophy), *International Journal of Transpersonal Studies* 30, 2011, No 1–2, p. 101–107).

28 A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 72.

29 K tomu pozri Megan Forsythe, *Deep Ecology: An Environmentalist Conception of Inter-*

Kríza ekonomickej teórie

Z toho, aké množstvo pozornosti Naess venuje modernej ekonómii a ekonomickým príčinám, ale aj následkom environmentálnej krízy, možno usudzovať, že tento aspekt považuje za jeden z kľúčových. Spory medzi ochranármi a ekonómami však nepovažuje za primárne spory morálne, teda spory riešiteľné novou etickou teóriou, ale skôr za spory, ktorých príčinu by bolo možné označiť ako epistemickú či ontologickú. „Spory medzi ekonómami a ochrancami prírody ukazujú, ako je vnímanie reality ťažké. [...] Rozdiel medzi obidvoma znesvárenými stranami je skôr ontologický než etický. Základné etické princípy možno majú spoločné, ale uplatňujú ich nerovnak, pretože úplne inak vidia a vnímajú realitu. Obe strany používajú slovo „les“, ale myslia tým úplne niečo iného.“³⁰ V súvislosti s ekonómiou navyše Naess poukazuje na to, že: „Žiadny významný filozof nepovažoval trhové vzťahy a spôsob výroby za rozhodujúci pre normy, pre štát, spoločnosť i jednotlivca. Význam ekonomických vzťahov je, samozrejme, uznávaný, avšak ekonomika sa považuje len za malú súčasť v sieti spoločenských vzťahov.“³¹ Naproti tomu prax poslednej tretiny minulého storočia vyústila do ekonomizácie všetkých typov vzťahov a hodnôt v takej miere, že ešte aj opatrenia, ktoré by Naess zaradil do povrchovej ekológie, sú primárne skúmané z hľadiska ich ekonomickej efektívnosti či dokonca ziskovosti, ale nie celospoločenských a environmentálnych nákladov ich odmietnutia. Jedným z aspektov krízy je tak to, že sa teória nezhoduje s praxou, a to tak v ekonomickej,³² ako aj morálnej rovine.³³ Na to Naess

national Society, *Glendon Journal of International Studies* 3, 2003, p. 75–82; a tiež David R. Keller, *Deep Ecology*, in J. Baird Callicott – Robert Frodeman (eds.), *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, Vol. 2, Detroit: Gale Cengage Learning 2009, p. 206–209.

30 A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 101.

31 *Tamtiež*, s. 131.

32 Podstatným aspektom Naessovej koncepcie je kritika ekonómie ako vedy, jej determinovanosti niektorými ideológiami a vyčleňovania ekonomického subsystému spoločnosti z celku spoločenského a napokon aj globálneho ekosystému.

33 Naess v súvislosti s ekonomizmom, teda prístupom redukujúcim všetky spoločenské problémy na problémy ekonomicke, resp. nazerajúcim na spoločenské a environmentálne problémy „z čisto ekonomickeho hľadiska“, pripomína: „V klasickej ekonómii sa bežne zvažujú mravné otázky. Etické požiadavky vždy ovplyvňujú praktické ekonomicke záležitosti. [...] Najvýznamnejší ekonómovia minulých storočí – napríklad Francois Quesnay, Adam Smith, John Stuart Mill a Karl Marx – sa minimálne tak ako ekonomickými javmi zaoberali aj etikou.“ (A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 155.) Podľa A. Remišovej však už v diele A. Smitha možno nájsť základ dualizmu etiky a ekonomiky, ktorý naplno rozvinula neoklasická ekonómia, rozlišujúca ekonomicke a etickú racionalitu. Neoklasická ekonomicke paradigma preferuje imperatív maximalizácie zisku, čím redukuje človeka na homo oeconomicus. V teoretickej i praktickej rovine prispieva k vzniku konfliktu medzi ekonomickeou racionalitou

opakovane poukazuje, a preto aj riešenie environmentálnej krízy nepovažuje primárne za otázku etiky. „Na nutnosti zmeny sa možno zhodneme všetci, ale snahy o priamu zmenu napríklad apelovaním na morálku mnohí považujú za neúčinné.³⁴ [...] Najúčinnější je zrejme zmena tých premenných, ktoré vzápätí ovplyvňujú myslenie ľudí – napr. konkrétne opatrenia hospodárskej politiky.“³⁵ Tieto opatrenia by predovšetkým mali „oslobodiť jednotlivcov i celú spoločnosť od konzumného tlaku, kvôli ktorému politici len s veľkými problémami presadzujú ekologické opatrenia“,³⁶ to však Naessa opäť vedie k úvahám o potrebe fundamentálnych zmien v organizácii spoločnosti a spôsobov výroby a distribúcie tovarov a služieb, ktoré sa významne podieľajú na stave spoločnosti a životného prostredia. Za zásadné fenomény v tejto súvislosti považuje priemysel a techniku, ktorá je zároveň predpokladom, ako aj produktom priemyselnej výroby. Poukazuje napr. na to, že „moderný priemysel je centralizujúci faktor, má rozpínavé tendencie, vďaka nemu sa zmenšuje priestor pre kvalitnú ručnú výrobu, priemysel nás viaže k veľkým trhom a núti nás usilovať sa o čoraz vyššie zárobky“.³⁷

zameranou na zisk a etickou racionalitou zameranou na dobro všetkých zúčastnených (Anna Remišová, *Etika a ekonomika*, Bratislava: Kalligram 2011, s. 65–70).

34 Naessova koncepcia zasiahla aj do diskusií o východiskách a cieľoch environmentálnej etiky a dá sa povedať, že prispela aj k etablovaniu opozície medzi antropocentrizmom a biocentrizmom (pozri Zuzana Palovičová, *Úvod do environmentálnej etiky*, Trnava: UCM v Trnave 2012, s. 50–53). Naess však svoju pozíciu neredukuje na etiku alebo environmentálnu etiku, ale tie zaraďuje do širšie ponímanej ekologickej filozofie, v ktorej podľa neho „treba od etiky prejsť k ontológii a zase späť“ (A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 101). Etika je len jedným aspektom Naessovej koncepcie a dôraz, ktorý kladie na politickú filozofiu a kritiku politickej ekonómie, vedie prinajmenšom k pochybnosti o možnosti jednoznačne zaradiť Naessovu ekosofiu do environmentálnej etiky, ako to navrhuje D. Špirko (pozri Dušan Špirko, *Základy environmentálnej filozofie*, Bratislava: STU 1999, s. 123). Naessom koncipovaný imperatív: „...zvoľ si takú životnú úroveň, ktorú realisticky môžu dosiahnuť, ak budú chcieť, ľudia na celom svete“ (A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 149), navyše, napriek Naessovým biocentrickým tézám, vyznieva jednoznačne antropocentricky a predstavuje skôr aplikáciu princípu rovnosti medzi ľuďmi než medzi všetkými živými tvormi.

35 A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 134. Naess v environmentálnom hnutí identifikuje dva odlišné prístupy – jeden je zameraný na zmenu životného štýlu jednotlivcov, druhý na zmenu ekonomicko-politického systému. Podľa Naessa však treba „spojiť ekologických aktivistov orientovaných na jednotlivcov s tými, ktorí sa hlavne usilujú o zmenu systému“ (*tamtiež*, s. 135), ak sa majú zmeniť trendy smerujúce k environmentálnemu kolapsu civilizácie. Naess je v tomto smere optimista, tvrdí, že „človek sa môže vymaniť z vlády zisku a spotreby navzdory neustálemu tlaku výrobného spôsobu, ktorý je práve na takejto mentalite založený“ (*tamtiež*). Možnosť jednotlivcov alebo malej skupiny zmeniť dominantný spôsob života spoločnosti (napr. stravovania, trávenia voľného času, kultúrnych vzorcov spotreby) je však veľmi malá – v súčasnosti bez prístupu k mainstreamovým médiám a pod tlakom globálnej reklamnej a marketingovej mašinérie prakticky nulová.

36 *Tamtiež*, s. 137.

37 *Tamtiež*, s. 138.

Priemysel tak priamo či nepriamo ovplyvňuje rôzne druhy politik – nielen environmentálnu, ale aj sociálnu, školskú či energetickú, pričom sú často požiadavky a potreby priemyslu prezentované ako samozrejmé a nevyhnutné a ako také sú neraz implementované napriek nesúhlasu prevažnej časti verejnosti, takže im chýba demokratická legitimita. Z dlhodobého hľadiska tak priemysel podkopáva aj demokratický politický systém.

Podobnej kritike Naess podrobuje aj fenomén techniky, pretože „technika čiastočne predurčuje vlastný vývoj a my k nej pristupujeme ako k čomusi autonómnemu. Niektoré časti technického pokroku možno politickými prostriedkami podporiť a iné naopak brzdiť, ale v okamžiku skutočne ‚revolučného zlomu‘ sa od nás očakáva, že sa my i spoločnosť prispôbime čo najrýchlejšie“.³⁸ Technika tak má moc meniť nielen kultúrne vzorce spotreby a horizont očakávaní, ale aj legislatívu, ktorá sa jej priamo či nepriamo musí prispôbovať.³⁹ Technika zároveň ovplyvňuje politický⁴⁰ a kultúrny systém. „Technickým rozvojom rozumieme pokrok v rámci určitej kultúry. Taký rozvoj, ktorý túto kultúru ohrozuje, za pokrok označiť nemožno a je treba ho odmietnuť. V priemyslových krajinách sa na tieto sociálne dôsledky dostatočne nehľadí.“⁴¹ Z tohto hľadiska možno potom hovoriť aj o kríze kultúry,⁴² založenej na idey pokroku, resp. o kríze samotnej idey pokroku, chápanej prevažne v zmysle technického a technologického rozvoja.

³⁸ *Tamtiež*, s. 140.

³⁹ Vynálezy parného stroja, automobilu, lietadla, počítača, internetu či mobilného telefónu si vyžiadali nielen vznik nových zákonov, ale neraz aj úplne nových právnych odvetví. Týmto a iným technickým vynálezom sa musia prispôbovať aj ľudia, ktorí ich nepoužívajú a nemajú z nich žiaden priamy prospech. Poukázaním na tento fenomén Naess kladie aj otázku legitimacy takýchto spoločenských zmien, v konečnom dôsledku legitimacy technologickej moci, ktorá sa vymyká klasickým nástrojom a inštitútom kontroly, obmedzenia a deľby moci. Naess teda z politickej filozofie nielen čerpá, ale poskytuje jej aj podnety na ďalšiu reflexiu.

⁴⁰ V rámci reflexie vplyvu techniky na politický a kultúrny systém rozvojových krajín, ktoré získali politickú nezávislosť v 60. a 70. rokoch 20. storočia, sa Naess odvoláva na Gándhiho sociálnu filozofiu, ktorá „zdôrazňovala význam decentralizovanej priemyselnej výroby a sebestačnosť pol milióna indických dedín. [...] Centralizáciu a urbanizáciu považoval za zlo. Tvrdil, že veľký priemysel a všetka technológia, ktorá prehlbuje rozdiel medzi technokratickou elitou a robotníkmi, pripravenými o svoju kultúru, povedú k proletarizácii miest, nárastu násilia a rozporom medzi hinduistami a moslimami“ (A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 151). Tieto Gándhiho obavy sa naplnili a javy, pred ktorými varoval, Indiu doposiaľ polarizujú. Naess v tejto súvislosti konštatuje, že „sebestačnosť jednotlivcov aj miestnych komunit klesá podľa toho, ako technika presahuje ich schopnosti a zdroje“ (*tamtiež*, s. 153), čím dáva do súvislosti environmentálne a sociálne náklady spoločnosti s jej politickým a ekonomickým systémom a mierou slobody, ktorú môže poskytovať. Podmienkou slobody je sebestačnosť – iba tá umožňuje nezávislosť, bez ktorej možno len ťažko hovoriť o skutočnej slobode.

⁴¹ *Tamtiež*, s. 141.

⁴² Podľa Naessa „čisto technický rozvoj neexistuje“ (*tamtiež*, s. 141), pretože „zmena technológie vedie ku zmene kultúry“ (*tamtiež*, s. 152), a to v často nepredvídateľnej podobe.

Populačný problém

Neprehliadnuteľným aspektom Naessovej reflexie environmentálnej krízy je fenomén exponenciálneho rastu ľudskej populácie na planéte a jej vplyvu na celkový stav životného prostredia. „Negatívny vplyv rastúcej populácie na životné podmienky a celú ekosféru sa zosilňuje exponenciálne.“⁴³ Z toho podľa Naessa vyplýva potreba nielen zníženia rýchlosti rastu populácie, ale dokonca aj nevyhnutnosť zníženia početnosti ľudskej populácie. Tento cieľ je obsiahnutý už v základných 8 tézach hlbinej ekológie, konkrétne v téze číslo 4: „Rozkvet ľudskeho života a rozkvet jednotlivých kultúr je zlučiteľný so značným znížením veľkosti ľudskej populácie. Rozkvet mimoludzkeho života vyžaduje toto zníženie.“⁴⁴ Pokiaľ bude ľudská populácia naďalej rásť, bude naďalej klesať miera diverzity globálnej ekosféry – vrátane pokračujúceho vymierania rastlinných a živočíšnych druhov. Naess v tejto súvislosti síce pripustil, že ak „miliardy ľudí skutočne podstatne zmenia svoje správanie“⁴⁵ čo by znamenalo, že ekonomický a technologický systém priemyselnej civilizácie prešiel naozaj hlbokými zmenami, teda že by prestal byť ovládaný ideológiami rastu a konzumerizmu, nebolo by potrebné znížovať početnosť ľudskej populácie. Vzápätí však dodáva, že pravdepodobnosť takejto zmeny „je príliš malá na to, aby sme sa ňou zaoberali“.⁴⁶ O to viac sa preto podľa Naessa treba zaoberať politickými a ekonomickými zmenami. Naess síce zdôrazňuje, že stabilizácia a následné zníženie početnosti ľudskej populácie bude dlhodobým procesom,⁴⁷ ktorý môže trvať „tisíc rokov“⁴⁸ a v kontexte jeho koncepcie je zjavné, že má ísť o proces nenásilný, aj tak je však táto požiadavka často označovaná za mizantropickú.⁴⁹ Obmedzenie rastu populácie, nieto ešte jej cielečné znižovanie, by však muselo byť aj politickým cieľom, ktorý by mal mať aj demokratickú legitimitu.⁵⁰ V tejto súvislosti Naess realisticky

43 *Tamtiež*, s. 225.

44 Arne Naess, *The Deep Ecological Movement...*, s. 13.

45 A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 52.

46 *Tamtiež*.

47 *Tamtiež*.

48 *Tamtiež*, s. 186.

49 D. Špirko, *Základy environmentální filozofie...*, s. 122. K tomu tiež R. Kolářský, *Hlubinná ekologie a její význam pro filosofické myšlení, Filosofický časopis* 45, 1997, č. 3, s. 411–425, predovšetkým s. 415–416.

50 Získanie verejnej mienky, presvedčenej o správnosti a potrebnosti skutočnej ekologickej politiky, ktorá sa v jednotlivých štátoch a následne aj na globálnej úrovni prejaví aj hlbokou zmenou jednotlivých politik a tiež hodnotovej orientácie politických elit, sa ukazuje ako kľúčový problém. Podľa Naessa je environmentálna kríza globálna, preto aj pokusy o jej prekonanie musia byť globálne. „Globálna ekologická politika usilujúca o harmóniu s prírodou musí roz-

konštatuje, že by bolo „zrejme politickou samovraždou zahrnúť požiadavku na zníženie počtu obyvateľov do svojho politického programu“.⁵¹ Rovnako realisticky však vidí, že pokračovanie rastu populácie má na priestorovo a surovinovo obmedzenej planéte obrovský konfliktný potenciál.⁵² Preto pripúšťa, že decentralizácia politických inštitúcií, vrátane štátu, ktorú inak považuje za jeden z prostriedkov a zároveň cieľov hlbino-ekologického hnutia, nie je príliš reálna, pretože „v situácii, keď počet obyvateľstva predstavuje obrovský a exponenciálne silnejúci tlak a keď sú v mnohých oblastiach vojny alebo stav od vojny nie príliš vzdialený, sa zrejme nezaobídeme bez silných centrálnych politických inštitúcií“.⁵³ Ukazuje sa, že fenomén populačného tlaku má v Naessovom myslení významné miesto. Zároveň je zjavné, že pojem environmentálnej krízy je v jeho ponímaní spojený aj s demografickou krízou.

Záver

Naessovo myslenie je jednoznačne inšpirované reflexiou environmentálnej krízy, snahou identifikovať jej príčiny a z nich odvodiť možné spôsoby ich prekonania. Má nielen hlbino-ekologický rozmer, zameraný na zdôvodnenie potreby a podoby hodnotovej reorientácie celého životného štýlu priemyslových spoločností a formuláciu filozofického zdôvodnenia tohto procesu, ale koncipuje aj praktické rady pre ekologické hnutie, ktoré síce má hlboký hodnotový a filozoficky zdôvodnený základ, ale aby mohlo byť úspešné, musí pracovať na spôsoboch, ako ovplyvniť politické elity a preniknúť do politického diskurzu, teda do sféry, kde sa prijímajú zásadné rozhodnutia. Naess sa preto snaží osloviť nielen ekológov, ochranárov a filozofov, ale aj politológov, politikov a občianskych aktivistov, čím významne prispel k vzniku environmentalizmu ako politického hnutia i politickej ideológie. Tomu zodpovedajú aj významové aspekty, v ktorých pojem krízy vystupuje v jeho myslení.

lišovať potreby od púhych túžob, teda túžob, ktoré s potrebami priamo nesúvisia. Biologické potreby musia byť bezpodmienečne uspokojené, ak má jednotlivec alebo druh prežiť. Minimálna požiadavka znie ‚potravu, vodu, územie‘.“ (A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 295.) Práve zabezpečenie potravy, vody a územia primeraného fyzickým a duševným potrebám sa však s rastúcou populáciou stáva čoraz zložitejším.

51 A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 225.

52 K tomu pozri Richard Šťahel, Environmentálna zodpovednosť a environmentálna bezpečnosť, *Filozofia* 70, 2015, č. 1, s. 1–12.

53 A. Naess, *Ekologie, pospolitost a životní styl...*, s. 226.

ABSTRAKT

POJEM KRÍZY V KONCEPCII A. NAESSA

Chápanie pojmu krízy významne ovplyvňuje hlavnú argumentačnú líniu filozofických koncepcií, ktorých vznik podnietila reflexia krízy. K takýmto filozofickým koncepciám patrí aj hlbinná ekológia A. Naessa. Pojem krízy v jeho myslení vystupuje vo význame hrozby, ale aj príležitosti, nutnosti rozhodnúť sa, prijať závažné rozhodnutia. Má však tiež význam historickej a politickej krízy, teda situácií, v ktorých sa pod tlakom nutnosti reformulujú základné imperatívy a organizačné princípy spoločnosti. Takto široké významové spektrum pojmu krízy súvisí s tým, že Naess sa snaží oslovit' nielen ekológov, ochranárov a filozofov, ale aj politológov, politikov a občianskych aktivistov, čím významne prispel k vzniku environmentalizmu ako politického hnutia i politickej ideológie.

Kľúčové slová: Naess, kríza, hlbinná ekológia, environmentalizmus

SUMMARY

THE TERM OF CRISIS IN THE CONCEPTION OF A. NAESS

Understanding of the term of crisis significantly influences the main argumentation line of the philosophical conceptions stimulated by the reflection of the crisis. The deep ecology of A. Naess belongs to these philosophical concepts. The term of crisis in his thinking appears in a form of a threat as well as opportunity, necessity to make important decisions. It also has a meaning of historical and political crisis, i.e. situations in which under the pressure the basic imperatives and organizational principles of the society are reformulated. Such a broad semantic spectre of the crisis concept is connected with the fact that Naess wants to address not only ecologists, environmentalists and philosophers, but also political scientists and social activists by which he greatly contributed to the constitution of environmentalism as a political movement as well as a political ideology.

Key words: Naess, crisis, deep ecology, environmentalism

Mgr. Richard Šťahel, PhD.
Katedra filozofie FF UKF v Nitre
Hodžova 1, 949 74 Nitra
Slovenská republika
rstahel@ukf.sk

